المجلة العلمية لجامعة جيـهان – السـليمانية
المجلد (7) – العدد(2)، كانون الأول 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لەسەر لایەنی پەیامداری لە هەردوو ڕۆمانی (کەوتنی بۆرە قەڵا لە حیکایەتێکی کۆندا، مەرگی مەیموون)ی ماردین ئیبراهیمدا

تاهر محمد علی[1]، تانیا عبدالقادر عارف[2]

[1,2] بەشی زمانی کوردی، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، عێراق.
[2] بەڕێوبەرایەتی پەروەردەی ڕۆژئاوای سلێمانی، سلێمانی، عێراق.

Email:tahir.ali@univsul.edu.iq[1], Tanya.abdulqadr45@gmail.com[2]

پوختە:

ڕۆمان لە چەندین بنەما و ڕەگەزی جیاواز پێکهاتووە، کە هەر بنەما و ڕەگەزێك تایبەتمەندی خۆی هەیە و پەیوەندی لەگەڵ ڕەگەزەکانی تر هەیە.

ئەم توێژینەوەیە توێژینەوەیەکی وەسفی شیکارییە بۆ هەردوو ڕۆمانی (کەوتنی بۆرە قەڵا لە حیکایەتێکی کۆندا و مەرگی مەیموون)ی ماردین ئیبراهیم، کە ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکارییە لەسەر لایەنی پەیامداری ڕۆمانەکان، کە خۆی لە ڕەنگدانەوەی سروشت و ئاژەڵ و شوناس و کلتوور و تاکی کوردا دەبینێتەوە..

کلیلە وشەکان: جەنگ، داگیرکاری، کوردستان، شوناس، کلتور، سروشت، ئاژەڵ، تاکی کورد، ڕۆمان، ئەنفال، ڕاگواستن.

الملخص:

الرواية مبنية على مجموعة قوانين وعناصر مختلفة، مثلا كل قانون وعنصر لديه خاصية او مميزة معينة، ولديه علاقة بالعناصر البقية. هذه الدراسة مفصلة لكلا روايتين (صقوط بۆرە قلا فی حکایە قدیمە و موت میموون) لماردین ابراهیم، کتأثیر الحروب والاحتلال على جانب الأداء الروايتين، و يعكس هذا الحرب على الطبيعة والحيوانات والهوية والتراث و افراد الكردى.....

الكلمات المفتاحية: حرب، الأحتلالية، كوردستان، هوية، ثقافة، طبيعة، حيوانات، الفرد الكردي، الرواية، أنفال، ترحيل.

Abstract:

The novel is based on many different principles and genders, each of which has its own characteristics and is related to other genders.

This research is an analysis description of both novels (The Citadel Pipe In a Kurdish Story and The Death of Monkeys) by Mardin Ibrahim, which reflects war and occupation on the side of the novelist messenger, who finds himself reflecting nature, animals, shonas, culture and Kurdish individuals.

Keywords: War, Occupation, Kurdistan, Identification, Culture, Nature, Animal, Kurdish Individual, Novel, Anfal, Deportation.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

پێشەکی

جەنگ و داگیرکاری لە سەرەتای دروستبوونی مێژووی مرۆڤایەتییەوە، بووەتە دیاردەیەکی لکاو و پەیوەست بە مرۆڤەوە، هەر بۆیە هەموو کایەکانی ژیان ئەچنەوە سەر ئەو، بە مێژوو و هونەر و سیاسەت و ئەدەب و تەنانەت ڕۆمانیشەوە.

ڕۆمان لە سەرەتای دروستبوونییەوە هەتا ئەمڕۆ چەندەها پرس و دیاردەی کۆمەڵایەتی و ژینگەیی و سروشتی کردووەتە تەوەری باسەکانی خۆی، یەکێك لەوانەش مێژوو و جەنگ و ڕووداوی واقعی ناو کۆمەڵگایە، کە نووسەران توانیویانە تێکەڵ بە هونەر و خەیاڵ و فەنتازیای بکەن و دەقێکی هونەری لێ بەرهەم بهێنن.

جەنگ و داگیرکاریش بەو سیفەتەوە کە بەشێکە لە مێژوو دەتوانین بڵێین جگە لە ڕۆمانی کوردی پانتایی زۆرێك لە ڕۆمانەکانی دونیای داگیرکردووە، ئێمەش لەم توێژینەوەدا هەوڵمانداوە بە شێوازێکی زانستیانە لەسەر بابەتەکە بدوێین و هەردوو ڕۆمانی ڕۆماننووس "ماردین ئیبراهیم"مان، شەنوکەو کردووە لە ڕوانگەی جەنگ و داگیرکاریی و کاریگەری لەسەر ڕەوتی ژیانی مرۆڤ ڕەگەزەکانی ڕۆمانەوە.

سنووری توێژینەوە

سنووری ئەم توێژینەوە خۆی لە توێژینەوە لە دوو ڕۆمانی (کەوتنی بۆرە قەڵا لە حیکایەتێکی کۆندا) و (مەرگی مەیموون)ی "ماردین ئیبراهیم" دا دەبینێتەوە.، کە پەیوەستمان کردووەتەوە بە ڕووداوە مێژوو و ئەو داگیرکاریانەی کە بە درێژایی مێژوو بەرۆکی ئەو گەلەی بەر نەداوە.

هۆکاری هەڵبژاردنی بابەتەکە

هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم توێژینەوەیە دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێکی سەرەکی:

یەکەم: دیاردەی جەنگ و داگیرکاری لە مێژوودا و داگیرکردنی پانتاییەکی زۆر لە لاپەڕەکانی مێژوو.
دووەم: بێبەش نەبوون، بگرە وەرگرتنی یاخود بەرکەوتنی پشکی شێری جەنگ و داگیرکاری لە مێژوودا بۆ سەر کوردستان.
سێیەم: جەنگ پانتاییەکی زۆری لە ئەدەب و هونەر و ژانرە ئەدەبییەکان داگیرکردووە.

ئامانجی نوسینی ئەم توێژینەوە

هەموو توێژینەوەیەکی زانستی لە پاڵنەری چەند ئامانجێکی زانستی و هونەرییەوە دێتە نووسین، ئەم توێژینەوەی بەردەستان خۆی لە چەند ئامانجێکدا دەبینێتەوە:

یەکەم: بەهۆکاری کاریگەری زۆری جەنگ لەسەر هەموو بوارەکان و دیاریکردنی ئەم کاریگەریانە لەسەر سروشت وئاژەڵ وکلتور و شوناسی کورد.

دووەم: خوێندنەوە و شیکارکردن و پەیوەستکردنی دوو بواری بە ڕواڵەت لە یەکەوە دوور، کە ئەویش واقع و خەیاڵە، بە مێژوو و ڕۆمان و خستنە ڕووی پەیوەندییەکانیان.

پلانی توێژینەوە

1. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لە سەر سروشت:
2. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لەسەر ئاژەڵ
3. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لەسەر کلتوور و شوناسی کورد
4. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لەسەر تاکی کورد

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

1. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لە سەر سروشت

ئەو کاتەی مۆتەکەی جەنگ بەرۆک بە مرۆڤایەتی ئەگرێت تەنها مرۆڤ و ئاژەڵ ڕووبەڕی زیان نابنەوە، بەڵکە سروشتیش هاوشێوەی ئەوان ڕووبەڕووی مەترسی گەورە دەبێتەوە. خاک و خۆڵ و ئاوهەوا کە پێکهێنەری سروشتن، کە هەموو زیندەوەران لەوێدا ژیان دەکەن، هەریەکێک لەو توخمانە ڕووبەڕوی زیان و مەترسی دەبنەوە، بێگومان ئەوانەی چواردەوریشی پریشکی ئاگری بەردەکەوێت. هەڵبەت هەتا تەکنەلۆژیا و زانست زیاتر پێشکەوێت، سروشت زیاتر وێران دەبێت. ئەوەتا لە دونیای سەرمایەداری ئەمڕۆدا داگیرکەر هەزارەها مرۆڤ قڕدەکا بە بیانووی جۆراوجۆر و بەکارهێنانی جۆرەها چەک و تەقەمەنی و گازی ژەهراوی.

جەنگ و داگیرکاری وەکو پێشتر باسمانکرد کاریگەری لەسەر هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤایەتی هەیە، چ باری ڕامیاری بێت یا ئابووری و کۆمەڵایەتی و دەروونی، بەهەمان شێوە ئەم کاریگەریانە لەسەر سروشت و ژینگە و خاك و جوگرافیای جەنگەکە ڕەنگدەداتەوە. جەنگ وێرانکەرێکی ترسناکە، ڕوو لە هەر مەملەکەتێک بکات، زەوی و زار وشک دەبێت و بەهۆی بەکارهێنانی چەک تەقەمەنی و گازە ژەهراوییەکان، ئاو و هەوا پیس دەبێت، پاشان خاک و خۆڵ دەسوتێت و دواتریش زەوییەک نامێنێت بۆ کشتوکاڵ، ئەمەو کوشت و بڕی هەردوو بەخەی مرۆڤایەتی دەگرن و مەرگ برسێتی و هەژاری و دەردوو نەخۆشی و بەڵا بە دوای خۆیاندا دێنن..

لەم پارەدا بە وردی گوزەرێك بەناو هەردوو ڕۆمانەکەدا دەکەین و هەموو ڕەنگدانەوەکان و کاریگەرییەکانی ڕووداوەکان لەسەر چەند لایەنێکی بەرکەوتەی جەنگ و داگیرکارییەکان دەخەینە ڕوو:

ڕۆمانی "کەوتنی بۆرە قەڵا لە حیکایەتێکی کۆندا "دوو ڕووداو و جەنگی گەورەی مێژوویی لە خۆدەگرێت ئەوانیش داگیرکردنی دیمەشق لە لایەن مەغۆلەکانەوە و پاشان جەنگی عێراق و ئێران، کە نووسەر ئەم ڕووداوانەی وەکو کەرەستەیەکی خاو بەکارهێناوە بۆ چنینی ڕۆمانەکەی و تیشك دەخاتە سەر کاریگەرییەکانی ئەو جەنگانە و ڕەنگدانەوەیان لەسەر سروشت.

پاش هاتنە ناوەوەی "تەیموری لەنگ" و سوپای مەغۆل بۆ ناو شاری "دیمەشق" دەبینێت کە فەرمانڕەوای شارەکە لەگەڵ یانزە لە وەزیر و کاربەدەستانی دەوڵەت خۆیان ژەهر خوارد کردووە، گێڕەرەوە دەڵێت: ((تەیموور هەرزوو حاڵی دەبێت ئەوە مانای چییە، چونکە ئەوە یەکەم جار نابێت کەسانێك دەبینێت مردنیان پێ باشترە لەوەی سیمای ئەو ببینن. بۆیە فەرمان دەکات بۆ سەربازەکانی کە هەرچییەکیان پێ خۆشە لە ناو دیمەشقدا بۆ ماوەی شەو و ڕۆژێك ئازاد بن بیکەن.

ئەو بڕیارەش بەس بوو بۆ ئەوەی هەر زوو پەلاماردانی ژنان و هەڵواسینی پیاوان، تاڵانکردنی گەنجینەی شار و ماڵان، گووکردن لەناو دیوەخانەکان و سوتاندنی کتێبخانە و سەربڕینی مریشك و بزنی خەڵك، شکاندنی گۆزەی دۆشاو و ئاگرکردنەوە لە حەوشەی ماڵان و سورکردنەوەی ئەو مەڕانە دەستپێبکات، کە خاوەنەکانیان ساڵانێکی زۆری تەمەنی خۆیان، ڕەنجیان دابوو بۆ ئەوەی ببنە خاوەنیان.

دوای تەواوبوونی ئەو ماوەیەی تەیموور دابووی بە سەربازەکانی تا هەرچی پێیان خۆشە بیکەن، "دیمەشق" بە ڕادەیەك کاول ببوو، زۆر بەزەحمەت دەناسرایەوە)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ١٨).

سروشتی دیمەشق بەتەواوی تێکچووبوو، لە هەر کوچە و کۆڵان و ماڵێك کوژرا و هەڵواسرا و سوتا و بریندار هەبوو، بۆنی مردوو لە شارەکە نیشتبوو، ئەوانەشی کە هێشتا زیندوو بوون جیاوازیەکی ئەوتۆیان لەگەڵ مردووەکاندا نەبوو، کۆشك و خانوو مزگەوت و قوتابخانە و تاقیگە و دوکان و بازاڕ نەمابوو کە دەستی سوپای مەغۆلی پێنەگەشتبێ، ئەوەی دەیانویست دەیانبرد و ئەوەشی نەدەبرا وێران و کاولیاندەکرد.

هۆلاکۆ لە ساڵی (1259زاینی) جەزیرە و دیاربەکر و هەکاری و ماردینی وێرانکرد، لەدوای مردنی حاکمی موسڵ جەنگ لە نێوان موسڵ و مەغۆلدا ڕووی دا کە کورد بەشێکی گەورەی سوپای موسڵی پێکدەهێنا.

لە سوریاش کە دەوڵەتی مەمالیك بەرامبەر مەغۆل وەستایەوە بەهەمان شێوە سوپاکە پێکهاتبوو لە کورد و عەرەب و تورك. (هوتسما، وآخرون 1998، ب27/ل 8557).

ئەمە وێنای شاری دیمەشقی مەڵبەندی بازرگانی و زانست و زانیاری ئەو سەردەمەیە پاش هێرشی مەغۆل، ئەمە ڕەنگدانەوەی داگیرکارییە لەسەر سروشتی ناوچەکە بە گشتی و دیمەشق بە تایبەتی.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

لە وێناکردنی هێرشی سەربازانی عێراق و ئێراندا، گێڕەرەوە دەڵێت:

((ئەوە چی بوو پاڵی بە سیامەند و سەربازانی دیبەوە دەنا بەرەوپێشەوە ڕابکەن و شێتانە و مەرگ ویستانە تەقە بکەن؟ ڕقی ئەوان بوو لە (سەربازانی ئیسلام) وەکو دەزگاکانی ڕاگەیاندنی ئێران بڵاویان دەکردەوە؟ یاخود خۆشەویستی بوو بۆ ئەو جەهەننەمەی پێیاندەوت (عێراق) وەکو بێژەرە بێشەرەفەکانی تەلەفزیۆنە پرووپووچەکەی بەعس و نووسەرە تەرسەکانی ڕۆژنامە عێراقییەکان دەیانوت؟

نا ئەمانە هیچییان نەبوو، بەڵکو کینەی قووڵ و پەنگخواردووی ئەوان بوو بەرانبەر جەنگ و ئاشووبە یەك لە دوای یەکەکانی وڵاتێك، کە تەنیا شایستەی ئەوە بوو گوی تێبکرێت)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٥٩).

سروشتی عێراق بەهۆی جەنگ و ئاژاوە یەك لە دوای یەکەکانەوە بە جۆرێك لەبەرچاو دانیشتوانەکەیدا ببووە جەهەننەم، کە وەک گێڕەرەوە دەڵێت شایستەی ئەوە بوو گوی تێبکرێت، نەک خوێنی بۆ بڕژرێت و ببنە قوربانی، جونکە لە بنەڕەتدا جەنگ لە پێناوی هیچدایە. کوردیش وەک بەشێک لە عێراق، نە شەڕ، شەڕی ئەو بوو، نە ئەو خاکەش هی ئەو بوو کە شەڕی لەسەرکرا.بۆیە بە کارەسات و دەستی بەتاڵ و ماڵی وێران کۆتایی هات .

لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگی عێراق و ئێران، گێڕەرەوە دەڵێت:

((ئەو ڕۆژانەی مەلیکی تاریکییەکان سەری دەخستە ژێر بەتانییەکەی، لە دەرەوە خەڵکی شارەکان هەڵدەپەڕین و سوپای تێکشکاوی عێراقیش لە شەڕگەکانەوە هێنرابوونە کوردستان و دەستییان کردبوو بە ڕووخاندنی گوندەکان، تاڵان و بڕۆ، گرتنی گوندییەکان و زیندەبەچاڵکردنیان لە گۆڕە بە کۆمەڵەکاندا)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٧٠).

کە ئەمانە هەموو نموونەی زیندووی ناو ڕۆمانەکان کە سەلمێنەری ئەو واقعەن کە گەلێک تیایدا ژیاوە.

تەماشای مێژوو بکەینەوە لە هێرشی مەغۆلەکان بۆ سەر دیمەشق و کوشتنی خەڵکی بێتاوان و کاولکاری و سوتاندنی ماڵ و خانوو و بەتاڵان بردنی سەروەتی گشتی و تاك، و هێرشی سوپای عێراق پاش جەنگی عێراق و ئێران بۆ ناوچەکانی کوردستان و گرتن و کوشتن و بڕین و بۆمبارانکردن و کیمیاباران و زیندەبەچاڵ کردنی کوردزمانان، جگە لە کاریگەرییە مرۆییەکان بە هەزارەها کاریگەری سروشتی و ژینگەیی لێکەوتووەتەوە، کاولکردنی گوندەکانی کوردستان و زیندەبەچاڵ کردنی خەڵکەکەی چ زیانێکی گەورەی بە سروشتی ناوچەکە گەیاندووە کە تائێستاش کاریگەری لەسەرئابوری ئەم وڵاتە دیارە.

کیمیابارانکردنی هەڵەبجە جگە لە کارەسات و زیانی مرۆیی، ئافاتیش بوو بۆ جوگرافیا و سروشت و ژینگە و خاك و خۆڵی ناوچەکە، بە دڵنیاییەوە سروشت لەگەڵ مرۆڤایەتیدا دووجاری زیان بوون، ژەهراوی بوونی خاك و لەناوچوونی چەندەها جۆر گیانلەبەر و پیسبوونی ئاو و هەواو و چەندەها نەخۆشی ترسناک، وەک نەخۆشی شێرپەنجە و نەزۆکی و نەخۆشییەکانی سنگ و پێست کە تا ئێستاش خەڵکی ئەو شارە پێوەی دەناڵێن.

لە دوای ئازادبوونی سیامەند لە گرتووخانەکانی ئێران و گەڕانەوەی بۆ کوردستان، گێڕەرەوە دەڵێت: ((هەر بە گەیشتنیان بە دەڤەرەکە واتە کوردستان، لووتیان تەقی بە لووتی گوندی ڕووخاوی قەراخ جادەکان، دارستانی سوتاو)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٩٥).

نووسەر وەک تابلۆیەک وێنەی ئەو ڕۆژگارەی ساڵانی هەشتاکانی خستووەتەڕوو، کە چۆن گووندەکان تەختکران و دارو درەخت سوتێنران و مەڕوماڵات فەرهودی کران، گەر خوێنەر ئەو ڕۆژگارەی نەبینیبێت لە گەڵ خوێندنەوەی هەردوو ڕۆمانی (کەوتنی بۆرە قەلا لە حیکایەتێکی کۆنداو مەرگی مەیموون) بە خەیاڵ گوزەر بەو ڕۆژگارەدا دەکات چونکە ڕێک ئەو واقعە لە ناو ڕۆمانەکانیدا هەست پێدەکرێت.

لە دێڕێکی تردا گێڕەرەوە دەڵێت:((دەمەوعەسرێکی درەنگ بوو "سیامەند" و "باوکی لوقمان" لە پەنا دیواری حەوشەکەی ماڵی سیامەند لەسەر دوو تەنەکەی بەتاڵ دانیشتبوون تەماشای کاولەکانی گوندیان دەکرا)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٩٩).

ئەوەی دوای جەنگ بەجێما ئەو تەنەکە بەتاڵانە بوو، کە باوکی لوقمان و سیامەند لەسەری دانیشتبوون، هەڵبەت لە گەڵ پرۆسەی ڕاگوستن و شاڵاوی ئەنفال، جگە بگرە و بکوژە، هەرچی سەروەت و سامان و مەڕو ماڵاتی دانیشتوانی گوندەکان بوو، تاڵانکران لە لایەن سەرباز و پیاوانی سەر بە دەسەڵاتی ڕژێمی ئەو سەردەمەی عێراق.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلة العلمية لجامعة جيـهان – السـليمانية
ص:1-16
المجلد (7) – العدد(2)، كانون الأول 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

دیسان گێڕەرەوە وێنای سروشتی ئەو ڕۆژەمان بۆ دەکات کە سوپای عێراق دەڕژێنە ناو بۆرە قەڵا و بەمەبەستی گرتن و پاشان زیندەبەچاڵکردنی خەڵکەکە و دەڵێت:

((لەو بگرە و بەردەیەی ئەو ڕۆژە باراناوییەدا، کە زیلەکان بە گرەگڕ قوڕی خەستی بۆرەقەڵا گێرەدەکەن، لە کێشمەکێشمی سەرخستنی ژنان و منداڵانی توقیوی بۆرەقەڵا بۆ ناو زیلە گەورەکان، لەناو گرمەی هەور و باران و هەورە بروسکەی ئەو بەهارە تەڕوتووشەدا، لەناو قیژە و هاواری بۆرەقەڵاییەکاندا و لە گەرمەی تەقینەوەی دینامێتی ژێر بیناکان و ڕووخاندنی ماڵەکاندا)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ١٠١).

ئەمە پرەنسیپ و ڕەوشتی هەموو داگیرکەرێکە، ئیتر سەر بە هەر نەتەوەیەک بێت جیاوازی نییە، چونکە داگیرکەر هەر داگیرکەرە و یەک ئامانجیان هەیە، ئەویش دەستکەوتنی هێزی زیاترە بۆ کوشتار و کاولکاری زیاتر. ئەو داگیرکەرە نەک مرۆڤ، بەڵکە هەرچی بهاتایە سەر ڕێی خاپوری دەکرد، گرتن و زیندەبەچاڵ کردن و ئەنفال و ڕاونان و کاولکردن و تەختکردنی گوند و شارەکان تینوێتی دەشکاند.

ئەمەو چەندین نموونەی تر کە نووسەر گوزارشتی لەو واقعە تاڵە کردووە کە لە ساڵانی هەشتاکان بەسەر مرۆڤی کورد و ژینگەکەیدا هاتووە لە کوردستانی باشور کە هەموویان نموونەی زیندوو و واقعین کە ڕوویانداوە.

ڕۆمانی مەرگی مەیموون تێکەڵەیەکە لە دوو ڕووداو، یەکێکیان کوردستانە و ئەوی دی ئینگلاندە و "ئەردەڵانی" تێیدا ژیاوە. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لەم ڕۆمانەدا لەسەر سروشت بە شێوەیەکی ئاشکرا تێیدا بەدی ناکرێت، گێڕەرەوە لە پەرەگرافێکدا لەسەر زاری "ئەردەڵانی" باسی سروشتی "ئینگلاند" دەکات و دەڵێت: ((ئەو باوەشی بۆ کردمەوە، ئەو کاتەی جەنگ و کارەسات ڕاویان نام.)). (ئیبراهیم، ٢٠١٩، ١٢).

گێڕەرەوە لەسەر زاری ئەردەڵانی دەگێڕێتەوە و لە ڕۆمانەکەدا دەڵێت: ((لە گوندە قوڕاویەکان، کە بۆنی شیاکە و هەژاری و فەرامۆشییان لێدەهات، برسیمان بوو، بەڵام ئومێدی سەرکەوتن تێری دەکردین... لە ئەشکەوتە سارد و شێدارەکاندا وەك گوێرەکەی تازە لەدایك بووەکانی وەرزی زستان هەڵدەلەرزین... بزنەڕێ بەبەفر داپۆشراوەکانمان تەی دەکرد و پێڵاوەکانمان پڕ دەبوو لە بەفراو پەنجەکانی پێمان دەتەزین... بەڵام دوای هەرەسی گەورەی هەشتاوهەشت، دوای ئەوەی گوندەکانمان مەحف دەبوونەوە، مزگەوتەکان بە زەبری دینامێتەکان بە منارە و قورئان و گومەز و مینبەرەکانەوە دەچوون بە ئاسماندا، لە کانییەکانەوە ژەهر هەڵدەقوڵا، دەغڵەکان لە ناو ئاگرێکی بێئاماندا دەسووتان، وڵات وەك تابلۆی ئاگرە گەورەکەی لەندەنی هونەرمەند "جان گریفیەر" وابوو، لە هەموو جێیەکەوە بڵێسەی ئاگر تاوی سەندبوو)). (ئیبراهیم، ٢٠١٩، ٩٩_ ١٠٠).

هەر بۆ خۆی وشەی(مەحف) ئەوە دەگەیەنێت ئەو داگیرکەرە بە مرۆڤ کوشتن نەدەوەستا بەڵکە دەیویست لەسەر نەخشەی جوگرافیا مەحفیان بکات و بیانسڕێتەوە و ناسنامەیان نەمێنێت. ئەمە وێنای سروشتی ساڵەکانی هەشتاوهەشتە کە سوپای عێراق ئەنفال و ڕاگواستن و کاولکاری گوندەکان و کیمیابارانی دەستپێکرد، چەندەها گوند و سروشتی جوانی ئەم خاکە لەو شاڵاوەدا لەناوچوون و هەتا ئێستەش نەتوانراوە ئاوەدان بکرێنەوە، ماڵ و مزگەوت و قوتابخانە و نەخۆشخانە تەقێنرانەوە، دەغڵ و دان و موڵك و سامانی ئەم میللەتە هەژارە کرا بە خۆڵەمێش..

وەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد کاریگەری جەنگ و داگیرکاری لە ڕۆمانی کەوتنی بۆرە قەڵا زیاتر ڕەنگیداوەتەوە، ئەویش بەهۆی ئەو ڕووبەرو فەزا فراوانەی کە نووسەر کاری تیاکردووە لەناو ڕۆمانەکەدا وەهەروها زۆری بەشداری کارای کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکە و لەگەڵ تێکەڵکردنی چەند ڕووداوێکی تر بە شێوازێکی هونەری بەرز کە نووسەر ڕووداو و کارەکتەر و شوێنەکانی تێکەڵ بە فانتازیاو خەیاڵی داهێنەرانە کردووە کە بتوانێت دەقێکی ئیستاتیکی بەرز بئافرێنێت جیاواز بێت لە ڕۆمانی مەرگی مەیموون. وابکات لە ڕۆمانی مەرگی مەیموون لە ڕووی هونەری و تەکنیکییەوە ئاستی بەرز تر بێت.بۆیە کاریگەری جەنگ و داگیرکاری لەسەر تاک و سروشت و ئاژەڵ و کەلتوریش زیاتر بەزەقی دیار بێت.

2. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لەسەر ئاژەڵ

لەگەڵ سەرەتای دەرکەوتنی مێژووی مرۆڤایەتی، مرۆڤ ئاژەڵی بەکارهێناوە بۆ مەبەستی جۆراوجۆر، بۆ نموونە گوێدرێژ و ئێستر و حوشتر بۆ بارهەڵگرتن و سەگ بۆ پاسەوانی و هەندێکیشیان بۆ مەبەستی خواردن یا بازرگانیکردن. کەچی لە بەرامبەردا مرۆڤ هەر خودی خۆی هۆکارە بۆ لەناوبردن و ئازاردانی ئەم گیانلەبەرانە. بەتایبەت لە کاتی هێرشە داگیرکارییەکاندا، کە ئەمانیش وەک مرۆڤ ڕووبەڕووی هێرشی داگیرکاری و ئازار ولەناوچوون بوونەتەوە.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1

Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

جەنگ بەهەمان شێوەی توخمەکانی تر کاریگەری لەسەر ئاژەڵان داناوە و بووەتە هۆی لەناوچوون و برسیکردن و کوشتنیان، بگرە دەتوانین بڵێین بەهۆی نەبوونی ژیری لە نێو ئاژەڵاندا زیاتر لە مرۆڤ تووشی زیان بوون، لەم نێوەندەشدا بوونەتە قوربانی ململانێکانی مرۆڤ، هەروەها بەهۆی تۆپبارانکردن و کیمیابارانکردن و دانانی مین و تەقەمەنی دووبارە مەترسی لەسەر ژیانیان دروستبووە و لەناوچوون، لەناوچوونیشیان زیانی بە سەروەتی ئاژەڵی گەیاندووە، کە دواجار ئەوەش زیانە بۆ کەرتی ئابوری کە لە بەشی پێشودا ئاماژەمان پێداوە. مرۆڤ بەوە نەوەستاوە کە یەکتر بکوژێت و خاکی یەکتری داگیربکات و قڕبخاتە یەکتری، ئەم دەستدرێژیەی تەنها بۆ سەر مرۆڤ نەبووە، بەڵکو مرۆڤ هێندە دڕندە بووە کە دەستدرێژی بۆ سەر ئاژەڵانیش کردووە ئەوەتا گێڕەرەوە لە دێڕێکدا دەڵێت: ((ئەوان بەچیدا بزانن مرۆڤ ئەو جانەوەرە لووت بەرزە شەڕانگێزە، دەیەوێت دەستدرێژی بکاتە سەر هەموو شتێک، ئەو مەخلووقە بێوەیانە چۆن بزانن مەخلۆقێک هەیە دەیەوێت هەموو جوگرافیا و مەوداکان بکاتە مەیدانی تاقیکردنەوەی کەڵکەڵە نەفرەتییەکانی خۆی). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٨٣). گێڕەرەوە لەو چەند دێڕەی سەرەوە وشەی شەڕانگێزی بەرامبەر بە مرۆڤ بەکار هێناوە، هەر لەو بارەوە (عصام نەکادی) دەڵێت:(لە بیردۆزی یەکەمیدا لە بارەی پاڵنەرەکانەوە فرۆید پاڵنەری مرۆیی ئەگەڕێنێتەوە بۆ پاڵنەری شەڕانگێزی و لیبیدۆیی، واتە ئەو پاڵنەرانەی کە مرۆڤ هەستی پێدەکات لەو کاتەی ناتوانێت ئەو هێزو ئارەزووە غەریزی وسێکسیانە تێر بکات، کە لە ئەنجامی ئەم ئارەزووانە لە نائاگاییدا کۆدەبنەوە و دواتر بە شێوەی توندوتیژی و تێکدەرانە دەردەکەون). (نکادی 2020، https://m.ahewar.org/).

کەواتە نووسەر بە ئاگاییەکی باشەوە گوزارشت لە پێشینە و ڕەفتاری مرۆڤی داگیرکەر دەکات، بەتایبەت ئەو کاتەی کردەی توندو تیژی ئەنجام دەدات چ بەرامبەر خودی مرۆڤ خۆی، یا ئاژەڵ و سروشت، دەیگێڕێتەوە بۆ بارودۆخە دەروونیەکەی کە هۆکارە بۆ ئەو شەڕانگێزییە، ئەوەتا نووسەر لە ڕۆمانەکەدا ورد گوزارشت لەو بارودۆخە دەکات و شرۆڤەی کردەی شەڕانگێزی ئەو سەرهەنگ و بەرپرسانەی جەنگ دەکات و لە گێڕانەوەکەدا دەڵێت: ((ئەو سەرهەنگانەی ساڵی دووجار بۆیان نەدەڕەخسا سەردانی ماڵەوە بکەنەوە...وەکو سەگی هار پەلاماری سەربازانی کەساس و بێچارەیان دەدا)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٥٩).

یا لە دێڕێکی تردا نووسەر بە زمانێکی ئێستاتیکی هونەری، ڕووداوەکان تێکەڵ بە خەیاڵ و فانتازیا دەکات و گوزارشت لە سوێ و ئازاری ئەو ئاژەڵانە دەکات لە کاتی گوزەرکردنیان بە بیابانەکاندا جەستەیان بەر مینەکان دەکەوێت و هەڕوون دەبن و دەڵێت: ((سەرەڕای ئەوە ی ئەو شەوە تا بەیان ئەنگووت، بە بێداری مانەوە، کەچی هیچ ڕووی نەدا، تەنیا جاروبار نەبێت نەسیمی سەحەر دەنگی بەسوێی حوشترێکی بریندای لە ناو کێڵگەی مینەکانەوە لەگەڵ خۆی دەهێنا)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٨٢).

هەروەها لە دێڕێکی تردا گێڕەرەوە ئەو دیمەنە تراژیدیانە دەگوێزێتەوە ناو دەقەکەی و دەڵێت:((یەکەمجار لە ژێر قاچی بەچکە حوشترێکدا مینێک تەقییەوە و بەچکە حوشترەکە کەوتە ئاسمان و لە بەرزایی دوو مەتر زەوییەوە مرقاندی و دەمە بچکۆلەکەی پڕبوو لە شەونم و تریفە، کاتێک کەوتە سەر زەوی، خوار سکی هەڵدڕابوو و قاچێکیشی قرتابوو)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٨٣).

نووسەر مەبەستییەتی بڵێت کاتێک جەنگ هەڵدەگیرسێت تەنها مرۆڤەکان نابنە قوربانی، وەک سیامەند کە کارەکتەرێکی سەرەکییە لە ڕۆمانەکەدا، بە هۆی جەنگەوە کەمئەندام بوو، ئەوەتا ئەو ئاژەڵە جوان و بێگوناهانە لە ژینگەی خۆیاندا دەژین، کە چی مەترسی جەنگ یەخەی ئەوانشی گرتوەتەوە و لەناو دەچن.

کاتێکیش لەسەر دەستی سەرهەنگەکان لە ناو دەچن، تفیان بەڕوودا دەکەن، چوونکە مینەکان بەهەدەر چوون، وەک ئەوەی ئەوان مافی ژیانیان نەبێت.

لە دێڕێکدا نووسەر دەگێڕێتەوە و شەڕانگێزی و دڕندەیی ئەو ئەفسەرە پیشاندەدات و دەڵێت :((سەرهەنگ هات بۆ شوێنی ڕووداوەکە و ئەو هەموو حوشترەی بینی، زۆر توڕە بوو و تفێکی بە ئاراستەی حوشرەکاندا هەڵدا و وتی: ئەو حوشترە حیزانە ئەو هەموو مینەیان لێ خەسار کردووین!)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٨٦).

کاتێک جەنگ لە ناوچە بیابانەکان دەستی پیکرد، حوشترەکان یەکەم زەرەرمەند بوون کە لە ڕۆمانی بۆرە قەڵادا، نووسەر بە ئاژەڵی هێمن و سەلار پەسنیکردوون،کە یەکێکن لەو ئاژەڵانەی کە لە بیاباندا دەژین و بۆ زۆر بوار مرۆڤە بیابان نیشینەکان ئەو ئاژەڵەیان بەکارهێناوە، بۆیە نووسەر بە شێوازێکی هونەری و گێڕانەوەیەکی سەرنجراکێش دیمەنی لەسەرخۆ و هێمنی ئەوانی تێکەڵ بە ڕووداوەکان کردووە و مرۆڤیشی لە بەرامبەر ئەوان بە شەڕانگێز ناوبردووە.

کەواتە جەنگ جیاوازی ناکات لە نێوان مرۆڤ و گیاندار وبێ گیانەکاندا، ئەوەتا هەر لە دیمەنێکی دیکەی نێو ڕۆمانەکەدا نووسەر ئەوە دەخاتە ڕوو کە داگیرکەر بە هەر شوێنێکدا تێپەڕی بێت، هەرچی هاتبێتە سەرە ڕێی هەپروونیکردووە، هەر لە مرۆڤ

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

و گیاندار و گوند و مزگەوت و کتێبخانە..((سیامەند و دوو سەربازی تر کە خەڵکی، ناوچەکانی کوێستان بوون، سەیارەیەکی کرۆنایان بەکرێ گرت و بەرەو کوردستان گەڕانەوە و هەر بە گەیشتنیان بۆ دەڤەرەکە لووتیان تەقی بە لووتی گووندی ڕووخاوی قەراخ جادەکان، دارستانی سووتاو، کەر و ئەسپی مرداری لاڕێ، ئوردوگای خۆڵاوی پڕ لە بێوەژنی غەمبار، گەنجانی بێزار و تووڕەیی، کچانی دڵتەنگ کە لە ژێر قورسایی ژیانی تاڵ ئەو سەتڵە ئاوانەی لە شوێنی دوورەوە دەیانهێنان پیر بووبوون)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٨٦).

کەواتە ئاژەڵ و سروشتیش بە هەمان شێوەی مرۆڤ لە جەنگدا تووشی کارەسات و لەناوچوون بوونەتەوە. نووسەر بەو زمانە سادە پڕ ئەندێشەیەو تێکەڵکردنی کەرەستە مێژوویەکە بە خەیاڵ و فانتازیا و ئێستاتیکا، هەروەها کردەی ئەفراندنی کارەکتەر و فەزا دروستکردن وەها گوزارشی لەو مەرگەساتە کردووە و ڕۆمانەکەی پێڕازاندووەتەوە، لە هەندێ شوێندا، خوێنەر واهەست دەکات فیلمێک دەبینێت.

لە ڕۆمانی "مەرگی مەیموون"دا کەمتر باس لە کاریگەری جەنگ کراوە لەسەر ئاژەڵ و سروشتیش، چونکە ڕۆمانەکە باسی ڕووداوێك دەکات کۆمەڵێك گەنجن دەبرێنە بەر پەتی سێدارە و گوللەباران دەکرێن، واتە قەبارەی ڕووداو و کارەساتەکان لە ڕۆمانی مەرگی مەیموون لە چاو کەوتنی بۆرەقەلا لە حیکایەتیکی کۆندا جیاوازترە.

بەڵام گێڕەرەوە لەسەر زاری "ئەردەڵانی" بە ئاماژەیەك باس لەو کاریگەرییەی جەنگ و داگیرکاری دەکات لەسەر ئاژەڵان، لەو کاتەی باسی هەرەسی گەورەی ساڵی هەشتاو هەشت دەکات دەڵێت:(مانگا و کەر و ئێستر و مەڕە تۆقیوەکان بەناو کێڵگە سووتاوەکاندا، هەڵدەهاتن و هەڵدەهاتن و هەڵدەهاتن).(ئیبراهیم، ٢٠١٩، ١٠٠).

وەک لە پێشەوە ئاماژەمان پێدا، لە هەڵێنجاندنەکانماندا بۆمان ڕوونبووەوە کە هەرچەندە هەردوو ڕۆمانەکە باس لە کارەساتی جەنگ و داگیرکاری دەکەن، بەڵام ڕۆمانی "کەوتنی بۆرەقەلا لە حیکایەتیکی کۆندا" و شێوازی زمانی دارشتنی نووسەر کە تێکەڵە لە فانتازیا و خەیاڵی داهێنەرانە، هەروەها بەشداری زیاتری کارەکتەرەکان لە ئاخاوتن لەو ڕووداو و فەزا فراوانەی ڕۆمانەکەدا وایکردووە بەهای دەقی ڕۆمانی بۆرە قەلا لە ئاستێکی هونەری بەرزتردا بێت لە چاو ڕۆمانی "مەرگی مەیموون"، هەر لەبەر ئەوەشە کە کاریگەرییەکان کەمتر لە ڕۆمانی مەرگی مەیموون لەسەر سروشت و ئاژەڵ دەرکەوتوون و تەنها بە چەند دێڕیک ئاماژە بە لەناوچوونیان دراوە.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

3. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لەسەر شوناس و کلتووری کورد

کولتوور، کۆمەڵێک تایبەتمەندی مادی و کۆمەڵایەتی و ڕۆحییە، کە ئەندامانی کۆمەڵگەی پێ دەناسرێتەوە و لەسەری ڕێکەوتوون و((بەجۆرێکی هۆشیارانە، یا ناهۆشیارانە لەشێوەی بیروڕاو نەریت و نرخ پێداندا لەخۆی دیاری دەدا و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی بەجێدەهێڵێ، بەواتایەکی تر، کولتوور بریتییە لە ئاوێتەیەکی پتەوی ئەو بیرو سەرنج و هونەر و زانیاری و ئاین و تاقیکردنەوانە کە لە چوارچێوەی نەریت و خورەوشتدا خۆیان دەنوێنن))(نەبەز: 30، 2007).لەسەرانسەری دونیادا هەزاران کۆمەڵگە بەهاو زمان و بیرۆکە و پراکتیك و شێوازی ژیانیان هاوبەشە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە بەیەکەوە دەیانبەستێتەوە و دەیانکاتە کۆمەڵگایەك، بەشێوەیەکی گشتی دانیامیکیەکی جوانە لە دونیای ئێمەدا کە دەبێت بە هەند وەربگیرێت و ڕێزی لێ بگیرێت، بەڵام جەنگ هەڕەشە لە خودی بوونی ئەم دینامیکە دەکات، جەنگ نەك هەر ئابووری و سیاسەت پەکدەخات، بەڵکو لە ئاستێکی قوڵتردا کۆمەڵگە لەکەدار دەکات و بۆ هەمیشە شوناسی کولتووری ئەو کەسانە دەگۆڕێت.

بێگومان کلتوور یەکێکە لە پایەکانی هەر پێکهاتەیەکی نەتەوەیی ئێتنیکی هەر وڵاتێك هەر کۆمەڵگەیەك جا هەرکاتێك جەنگ ڕوو ئەکاتە هەر وڵاتێك دەستناپارێزێ لە هەموو ئەو شتانەی کە دێنە بەردەمی، ئەو داگیرکەرە هەمیشە ئیشی کاولکاری و لەناوبردن و ڕووخاندنی بوونی گەلێکە یاخود وڵاتێکە.

بەگوێرەی ئەوەی ئێمە کە کوردین لە خاکی کوردستاندا ژیاوین لە هەرچوارلاوە ڕووبەڕووی جەنگ و داگیرکاری بووینەتەوە، هەڵبەتە هەمیشە ئەم دوژمنانە ئامانجیان لەناوبردنی جەستەی کورد و شوناسەکەی بووە، یەکێکیش لە بابەتە هەرە سەرەکیەکانی شوناس بریتیە لە کلتوور و کەلەپووری نەتەوەیی ئەو گەل و کۆمەڵگەیە.

کلتووریش بریتییە لە پایەیەکی سەرەکی بەرهەمهێنانی شوناس، ڕەگەزی کلتوور لەلای هەموو میلەتێك پێکهاتووە لە (ئەدەب، هونەر، فۆلکلۆر، داب و نەریت، ئەدەبی زارەکی، ئەدەبی نوسراو، جل و بەرگ و بۆنە و زمان.... تاد)، ئەمانە هەموو پێکەوە کلتووری گەلێك پێکدەهێنن.

مامۆستا عەلادین سەجادی سەبارەت بە کلتوری کوردەواری دەڵێت((ئەو شتانە کە نەتەوەیەک لە نەتەوەیەکی تر جیا ئەکاتەوە، زمانە، واری، ڕەوشت و عادەتە، خاک و مەڵبەندو سنورە، ئەدەبە)).(سەجادی،١٩٧٤، ٣).

ڕێگریکردن لە دابونەریتە کوردەوارییەکان یان یادکردنەوەی بۆنە نەتەوەییەکان وەك جەژنی نەورۆز یاخود هەر بۆنەیەکی نەتەوەیی تر، وەکو ئەوەی لە ساڵی هەشتاکاندا ڕژێمی بەعس ڕێگر بوو لە کردنەوەی ئاگری نەورۆز و پۆشینی جل و بەرگی کوردی، یاخود ڕێگریکردن لە ئاخاوتن بە زمانی کوردی لە پارچەکانی دیکەی کوردستان وەکو باکور و خۆرهەڵات، هەندێکجار داگیرکەری عەرەب و تورك و فارس، هەوڵیانداوە بە هەرجۆرێك بێت ڕێگە بگرن لە پەرەسەندنی کلتووری کوردی، ئەو هەوڵی تێکشکاندنەش بە ڕێگەگرتنە لە زمانی کوردی کە پایەیەکی گرنگی کلتوورە، کە ڕیگە نەدەن کورد بگەڕێتەوە بۆ هێما و ڕەمزەکانی ڕابردووی خۆی، بۆنموونە ڕێگریکردن لە گۆرانی و مۆسیقا و سروود و...تاد، و ڕێگەگرتن لە زیندووکردنەوەیان چونکە ئەمانە پایەیەکی گرنگی نەتەوەن.

هەندێکجاریش داگیرکەر جۆرە سیاسەتێکیان بەکارهێناوە ئەویش ئەوەیە لە ڕێگەی ئەو داگیرکارییەوە زۆرێك لە مۆسیقا و گۆرانی و میلۆدی کوردی و فۆلکلۆری کوردی کردوویانە بە ناوی خۆیانەوە، هەتاوەکو لەم ڕێگەیەوە بتوانن شوناسی کورد بسڕنەوە و گەر بۆشیان بکرێت جوگرافیا و نەخشەی وڵاتەکەشیان لەسەر زەوی بسڕنەوە.

هەمیشە داگیرکەر بۆ ئەوەی شوناسی نەتەوەیەك دابماڵێ و بیسڕێتەوە ئەو داگیرکارییەی بە جەنگ ئەنجامداوە و خاکەکەی داگیرکردووە و خەڵکەکەی قڕکردووە و لە زێدی خۆیان دەربەدەری کردوون و هەموو سەروەت و سامانەکەشی بە تاڵانبردووە.
جەنگێکی تر کە بە شێوەیەکی بەرنامە بۆدارێژراو بەبێ بەکارهێنانی چەك داگیرکەر ئەنجامیدەدات جەنگی کلتوورییە، کە هەمیشە ئەو داگیرکەرە بەشێوەیەکی کاوەخۆ کاری بۆ کردووە، ئەویش ئەوەیە کە هەوڵیداوە ڕێگەبگرێت گەلی کورد بە زمانەکەی خۆی بدوێت و بخوێنێت و بنووسێت، یان گۆرانی و مۆسیقاکەی بە زمانی خۆی تۆماربکات. چونکە داگیرکەر زانیوویەتی ئەم بنەمایانەی کلتوور شوناسن بۆ زیندوێتی نەتەوەیەك، کە ئەمانەش هۆکارن بۆ زیندووکردنەوەی هەستی نەتەوایەتی لەلای گەلی داگیرکراو، کە ئەمانە هۆکارن بۆ سەرهەڵدانی ڕاپەڕین و بەرخۆدان و شۆڕش لەپێناوی پاراستنی خاکەکەی.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلد (7) – العدد(2)، كانون الأول 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

ئەم هەوڵی لەناوبردنی کلتوور و سڕینەوەی شوناسە بۆ ئەوە بووە کە داگیرکەر ویستوویەتی وابکات کۆنەستی کوردەواری بسڕێتەوە بۆ ئەوەی هەرچی یادەوەری و ڕابردووی هەیە ون ببێت، هەر مرۆڤێکیش ڕابردووی ون بوو دەبێتە مرۆڤێکی ون بوو.

ئەم کردە داگیرکارییە تا ئێستەش کاریگەری نەرێنی لەسەر تاکی کورد هەیە بۆیە تا ئێستە نەیتوانیووە نە لەسەر پێی خۆی بوەستێت نەخاوەنی دەوڵەتێك بێت نەیەکگرتوو بێت، تا بتوانێت داوای مافەکانی خۆی بکات و ئازادی فەراهەم بکات.

شوناسیش بریتییە لە ناسنامەی نەتەوە، بۆ ئەوەی ناسنامەی نەتەوەمان هەبێت، ئەبێ نەتەوە بگاتە ئاستێك کە بوونی خۆی بسەلمێنێت. نەتەوەش بۆ ئەوەی بوونی خۆی بسەلمێنێت، پێویستی بە کۆمەڵێك ڕەگەزی گەورە هەیە ((یەکێك لە بوونی ئەو پایانە کلتوورە)) (قەرەداغی 2022، چاوپێکەوتن) چەمکی کلتوور یەکێکە لەو چەمکە گرنگانەی کە بووەتە جێگەی سەرنج و بایەخپێدانی زانستی کۆمەڵناسی. چەمکی کلتور جیاوازە لە چەمکەکانی دیکە، چونکە سروشتێکی کەڵەکەبوویی و بەردەوامی هەیە. کلتور لە بەرەنجامی پەیمان و ڕێککەوتنەوە نایەتەبوون بەڵکو کەلەپووری کۆمەڵایەتی گشت نەوەکانە و لەهەموو گەل و نەتەوە و کۆمەڵگەیەکدا بوونی هەبووە و هەیە و بەردەوامدەبێت.

ئاشکرایە کلتوور هەموو لایەنەکانی ژیان دەگرێتەوە (ماددی، مەعنەوی)و لەهەموو کۆمەڵگاکاندا بوونی هەیە، ئیدی ئەو کۆمەڵگایە سادەبێت یاخود ئاڵۆز، پێشکەوتوو بێت یاخود دواکەوتوو، خاوەن کلتوری تایبەت بە خۆیەتی .

ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاریش لەسەر کلتوور بە شێوەیەکی ئاشکرا دیارە و دەبینرێت و هەستی پێدەکرێت. کلتوری کۆمەڵایەتی هەر ناوچەیەك لە هەزاران ساڵەوە سەرچاوە دەگرێت و هەموو لایەنەکانی ژیان پەیوەست دەبن بە کلتورەوە، بەڵام کاتێك مەترسی مەرگ و ژیان یەخەی مرۆڤایەتی دەگرێت ئیتر جێگەیەك بۆ کلتوور نامێنێتەوە.

هەرکاتێك داگیرکەر هێرشی هێنابێت، یەکەم شت دەستی بۆ بردبێت تێکشکاندنی کلتوورە، بۆ نموونە ئەنفالی یەکەم و ئەنفالی دووەم، کە ئەم تاوان و داگیرکارییە لە لایەن ڕژێمی عێراقی بە دوو قۆناغ ئەنجامدرا لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕی ئێران عێراق لە ساڵی ١٩٨٨ بە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی بۆ بەرەنگار بوونەوەو لەناوبردنی هێزە کوردییەکان لە کوردستانی باشور.((لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ لە ١٩٨٨/٨/٨ ڕژێمی ئەفلەقی بە چەند قۆناغیک هێرشی کردە سەر ناوچە کوردییەکان و سەرەتای ئەنفالی دەستپێکرد)). (قوربانی 2008، 31)، هەروەها جیا لە کردەی ئەنفال، ڕژێمی عێراقی دەستی بە پرۆسەی ڕاگواستن و بە عەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان کرد بە مەبەستی گۆڕانکاری لە دیمۆگرافیایی ناوچە کوردستانییەکان، ئەو کەلتورە شۆڤێنییەش بۆ سڕینەوەی ناسنامەی کورد بووە لەسەر زێدی باوباپیری خۆی.((حکومەتی عێراقی هەوڵیدەدات بۆ گۆڕانکاری لە گۆڕینی ژمارەی دانیشتوان (دیمۆگرافیا)ی ناوچە کوردییەکان لە ڕێگای سەرژمێری گشتی لە ناوچەکاندا)).((قوربانی 2008، 24-25) هەروەها هێرشەکانی دەوڵەتی تورکیا، هەر لە مێژووی کۆنەوە بۆ نموونە لەسەردەمی بەدرخانییەکان و شۆڕشی شێخ عبیدوڵای نەهری. دکتۆر کەمال مەزهەر لە پەرتووکی(کورد و کوردستان لە بەڵگە نامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا)، دەڵێت: ((لە سەرەتای هەشتاکانی سەدەی نۆزدە لەشکری شێخ عەبدوڵڵا خۆی دەدا لە سی هەزار چەکدار، دوای نوشست هێنانی ڕاپەڕینەکەی دوورخرایەوە ئەستەمبوڵ تا کۆچی دوایی لە گەڵ شێخ عەبدولقادری کوڕە گەورەیدا لەوێ مایەوە، عەبدولقادر لە ئەستەمبوڵ مایەوە و بووە ئەندامی پەرلەمانی ڕژێمی نوێی ئەو وڵاتە، شێخ سدیقی کوڕە بچووکی شێخ عەبدوڵڵا لە کوردستان مایەوە و وەک دەڵێن بووە گەورەترین قاچاخچی تووتن)). (مەزهەر 2009، 139-140)ئەم کەلتوری پەرتکردنە جۆرە سیاسەتێکە هەمیشە داگیرکەر کاری بۆ دەکات بۆ زاڵبوون بەسەر ڕق و تووڕەیی خەڵک ودامرکاندنەوەی شۆڕشەکان. بە هەمان شێوە شۆڕشەکانی شێخ عبدالسلامی بارزانی و شێخ سەعیدی پیران و سەید ڕەزای دەرسیم، دەیان هێرش کراوەتە سەر ناوچەکانی کوردستان، هەر لەگەڵ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینێك سەرکردەکانیش لەسێدارە دراون، کە لە بەشەکانی پێشەوەی توێژینەوەکەمان بە وردی خستوومانەتە ڕوو. بەتایبەت دەوڵەتی عێراقی کە هێرشی کردووە، جگە لە مرۆڤ کلتوور و ئەدەب و زمان و جل و بەرگ و گۆرانی و مۆسیقا و نوسین و هەرهەمووی لەناوبردووە، ئەمەش وایکردووە کە تاکی کورد هەمیشە هەست بە نامۆ بوون بکات..

یەکێك لە پایەکانی کلتوور ڕۆمان و ئەدەبە، ڕۆمانیش ڕەگەزێکی ناو ئەدەبە بە تەنها لە ڕێگەی ڕۆمانەوە نا، بەڵام ڕۆمان و چیرۆك و هەموو ڕەگەزەکانی ئەدەب بریتیین لەو توخمانەی کە بەشدارییەکی سەرەکی دەکەن لە بونیادنانەوەی کەسیەتی و ڕابوونەوەی نەتەوەییدا. (قەرەداغی، 2022، چاوپێکەوتن).

یەکێك لە دیاردە نەرێنییەکانی تری جەنگ ئەوەیە خەڵك بەناچاری لە پێناو سەلامەتی خۆیان و داهاتوویەکی باشتر کۆچ دەکەن، کە لەگەڵ خۆیاندا کلتوورەکەیان هەڵدەگرن، لەم پرۆسەیەدا گۆڕانکاری بەسەردا دەهێنن، لەگەڵ کارلێککردنی ئەم زمان و نەریتانە لەگەڵ یەکتردا، لەگەڵ خێرابوونی پرۆسەی جیهانگیردا دەست دەکەن بە گۆڕانکارییەکی توند و زیاتر، کە ئێمە وەك مرۆڤەکان بە

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1

Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلد (7) – العدد (2)، كانون الأول 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

یەکەوە دەبەستێتەوە، بەڵام ئەو فرە چەشنییە کلتوورییە لە دەستدەدەن، کە ئەم جیهانە زۆر ناوازە و سەرنجڕاکێش دەکات، و لەگەڵ دەستپێکردنی کارلێکردنی ئەم کلتوورانە هەموو ئەم کارلێکردانە ئەرێنی نابن، کە دەبێـە هۆی پێکدادانی نێوان کلتوورەکان، و ململانێ و توندوتیژی زیاتر لە ئەنجامی جەنگ و کۆچ دروست دەبێت، و لێکەوتەی خراپ بە دوای خۆیدا دەهێنێت. لە لایەکی ترەوە ململانێ دەبێـە هۆی تێکچوون و لەناوبردنی چەندین جۆر لە دەستکەوتەکانی مرۆڤ، لەوانەش ناسنامەی گەلێك بەتایبەتی لەگەڵ جەنگی چەکداریدا، شوێنەوارە کلتوورییەکان مەترسی زیاتریان لەسەرە کە زیانیان پێبگات.

جەنگێکی تر هەیە کە داگیرکەر چەك و تەقەمەنی بەکارناهێنێت، بەڵکە جەنگێکی کلتووری لەگەڵ ئەو گەلانەدا دەکات کە کەوتوونەتە ژێر دەستی، کە مەبەستی داگیرکەر سڕینەوەی شوناسی گەلێکە بە لەناوبردنی کلتووری زمان و ئاخاوتن و نووسین. بۆیە یەکێك لە کاریگەرییە نەرێنییەکانی داگیرکاری ئەوەیە کە دەوڵەتی داگیرکەر بن دەستەکانی ناچار دەکات بە زمانی خۆیان نەنووسن، بەڵکو بە زمانی داگیرکەر بنووسن و بئاخێون، لەو ڕێگەیەشەوە زمان و فەرهەنگ و کلتووری خۆی ئەسەپێنێت بەسەر وڵاتی داگیرکراودا. بۆ نموونە لە کوردستاندا زۆرێك لەو نووسەرانەی کە کوردن و بەزمانی خۆیان نەیاننووسیوە، وەکو "سەلیم بەرەکات" کە کوردێکە خەڵکی کوردستانی سوریایە و بەرهەمەکانی بە زمانی عەرەبی نوسیوە، هەروەها "یەشار کەمال" کە کوردێکی باکوری کوردستانە، کەواتە لێرەوە داگیرکەر بەو جەنگە کلتوورییە هەم خۆی و زمان و فەرهەنگەکەی دەسەپێنێت، هەم وڵاتانی بن دەست ملکەچیان دەکات کە دەست لە کلتوور و زمان و فەرهەنگی خۆیان هەڵبگرن، کە ئەمە مەترسیدارترین کردەی داگیرکردنە بەبێ دەنگی.

لەلایەکی کەشەوە یەکێك لە کاریگەرییە نەرێنییەکانی جەنگی کلتووری بۆ سڕینەوەی ناسنامەی گەلێک ئەو سەرچاوە و کتێبانەن کە نووسەرەکانیان دڵڕەق و کینە لە دڵ و ڕەگەزپەرستن بەرامبەر بە گەلانی بندەستیان، بۆ نموونە "شەرەفخانی بەدلیسی" لە کتێبی "شەرەفنامەدا" گوتەیەکی هێناوە، کە گوایە وتراوە کورد لە نەوەی جنۆکەکانی سەردەمی سولەیمان پێغەمبەر.(بەدلیسی، ٢٠٠٦، ٢٣_٢٤). لێرەوە ئەوە دەردەکەوێت کە داگیرکەر تەنها نایەوێت وڵاتەکە داگیربکات یاخود ناسمانە بسڕێتەوە، بەڵکە دەیەوێت لە مرۆڤ بوونیش دایبماڵێت و وەکو دڕندەیەك بیناسێنێت، بێگومان ئەمەش یەکێکە لەو جەنگە کلتووریانەی بەرامبەر کورد و تاکی کورد ئەنجامدراوە.

هەروەها کاریگەرییە نەرێنییەکانی جەنگ و داگیرکاری لەسەر کورد لە سەردەمی ئەنفال، زیندەبەچاڵکردن و فرۆشتنی کچانی کورد بوو بە وڵاتانی دراوسێ و کردنیان بە کەنیزەك و سەبایا. هەروەها کاریگەرییەکی دیکەی ئەم جەنگانە دیاردەی دەرۆزەکردنە کە بەشێك نەبووە لە کلتووری ئێمە.

بەبڕوای ئێمە ڕەگەزی ڕۆمان ڕەگەزێکی زۆر کارا و گرنگە لە بەرهەمهێنانی شوناسی نەتەوەیەکدا، کەواتە ئەگەر گەلی کوردیش وەك ڕۆماننووسەکانی دونیا وەك(دۆستۆفسکی، تۆلستۆی، چارلس دکنس) ڕۆمانە گرنگەکانی دونیامان هەبوایە ئەوسا لە ڕێگەی ئەدەبەوە، بەتایبەت چیرۆك و ڕۆمان، جیهانمان ناچاردەکرد ئەدەبەکەمان بخوێننەوە، کە بتوانرێت لە ڕێگەی ئەدەبەکەمانەوە بناسرێینەوە وەك نەتەوەیەك. گەلی کورد لە مێژووی دەرکەوتنییەوە هەزاران شۆڕش و ڕاپەڕین و بەرخۆدانی کردووە تا لە ڕێگەیەوە شوناسی خۆی وەك نەتەوەیەك بە گەلانی دونیا بناسێنێت، ئەڵبەت دەستی داگیرکەر زۆر لەو هەوڵانە بەهێزتر بووە، هەر بۆیە نەتوانراوە بوونی خۆی بسەلمێنێت، لەبەر ئەوە دەتوانرێت لە ڕێگەی ئەدەبەوە ئەو کارە ئەنجامبدرێت.

بۆ نموونە ڕۆماننوسێکی وەك (یەشار کەمال) کە دەنگێکی دیارە لە ئەدەبیاتی جیهاندا، هەرچەندە بە ڕەگەز کوردە، بەڵام بەرهەمەکانی بە زمانی تورکی نوسیووە، لەبەر ئەوەی بیرۆکەی ڕۆمانەکانی و ئەو واقعەی ئەو لێی نووسیووە، واقعی کوردەوارییە و زۆربەشیان وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی ئینگلیزی و سویدی.

بەشێکی زۆر لەوانەی خوێنەری بەرهەمەکانی (یەشار کەمال)ن دەزانن ئەوەی (یەشار کەمال) نوسیوویەتی، بەشێکە لە شوناسی کلتووری کوردی، هەروەها بەشێکە لە جوانیناسی ئەدەبی کوردی، و ئەو کەسێتیانەی کە ئەو بەرجەستەی کردوون بریتین لەو کەسیەتییە کوردانەی کە لەسایەی زەبر و زەنگ و ستەمکاری داگیرکەردا وەها ئەجوڵێن.

"ماردین ئیبراهیم" لە هەردوو ڕۆمانەکەی "کەوتنی بۆرە قەلا لە حیکایەتێکی کۆندا" و "مەرگی مەیموون" ئاماژەی بە جەنگی هەشت ساڵەی (عێراق - ئێران) و پرۆسەی ئەنفال و ڕاگواستن و کیمیاباران کردن و کاولکردنی گوند و شارەکانی کوردستان کردووە، هەروەها کاریگەری ئەم جەنگانە گوازراوەتەوە بۆ سەر هاوڵاتیانی دانیشتووی شارەکان و ڕەنگیداوەتە لە تێکدان و لێکترازانی خێزانەکان و دەربەدەربوون و ئاوارە بوون و...تاد.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

قیامەتی هەشتاکان، هەتا ئەم ساتە وەختەش ڕەنگدانەوەی لەسەر شوناسی کورد هەیە، تاك بە تاك، و خەیاڵاتی ڕابردووی گەلێك پڕە لەو ڕووداوانە، چەندەها ناوچە و شوێن بەم شاڵاوە نەفرەتییە دەناسرێنەوە. کوردیش بە گشتی لە وڵاتان بە ئەنفال و چەند کارەساتێکی تر باسدەکرێت و دەناسرێتەوە و وەکو دەڵێن بە جیهانی ناساند.

نووسەر دەیەوێت بڵێت، دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی ئەو سەردەمە بە جەنگ و داگیرکاری و ڕاگواستن و ئەنفال و کیمیاباران ڕەنگدانەوەی لەسەر زمانی خەڵکی بە ئاشکرا دیاربوو، کاتێك باسی سەربازە خانەقینیەکە دەکات کە دێت بۆ بۆرە قەڵا و هەواڵێکی جەرگ بڕ بۆ سیامەند دەهێنێت، زۆر جار دەیوت: ((کاکە وەڵا من عەرەبێکی کوردم)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٩٩). لێرەدا دەبینین حکومەت و دەسەڵاتی عێراق تا چەندێك سەرکەوتوو بوون لە شێواندنی شوناسی کورد دا، هەر لە کوشتن و هەوڵدان بۆ سڕینەوەی ئەم گەلە، تا دەگاتە ڕاگواستن و تێکدانی زمان و دانانی پاشگری عەرەب بۆ خەڵکانێکی بە ڕەچەڵەك کورد.

لای هەموو کوردێك ڕوونە لە دوای کۆتاییهاتنی جەنگی هەشت ساڵەی نێوان عێراق و ئێران، حکومەتی عێراق هێرشی کردە سەر ناوچە کوردییەکان، بە بیانووی ئەوەی کە تەنها "کورد" بوون. ئەو هێرشانەی ڕژێمی داگیرکەری عێراق ئەنجامیدا بۆ سەر خاکی کوردستان هەر لە شاڵاوی ئەنفال و پرۆسەی ڕاگواستن وڕووخاندنی مزگەوت و سووتاندنی کتێبخانەو گوندەکان، کاریگەری نەرێنی لەسەر نەریت وکەلتوری گوند نیشینەکان جێهێشت. بۆ نموونە گوند نیشینەکان دەستڕەنگین بوون و خاوەنی کەلەپووری خۆیان بوون و سەرقاڵبوون بە کاری کشتوکاڵکردن و ئاژەڵداری. ئەو فەرهەنگ و کەلەپورەیان لە دەستدا لە کاتی کۆچکردنی زۆرەملێیان بۆ ناو شار و کۆمەڵگە دروستکراوەکان. دواتریش ئەمە بووە هۆی زیان گەیاندن بە کەرتی ئابووری کوردستان، چونکە ئەو چینە بەرهەمهێنەرە بوونە چینێکی بەکارهێنەر.

لە ڕۆمانی "مەرگی مەیموون"دا بەهەمان شێوە و هەمان بارودۆخ ڕەنگدەداتەوە، گێڕەرەوە دەڵێت: ((لەگەڵ توندبوونەوە و تاوسەندنی جەنگی چەکدارە شۆڕشگێڕەکان دژی حکومەت بارووەدۆخەکە زیاتر دەشڵەژا و ئەگەری ئەوەی هەریەکێك لە ئێمە بەهۆی جەنگەکەوە سەرمان بە فەتارەت بچێت، ئەگەرێك بوو تا دەهات گەورە تر دەبوو، بەڵام نە من و نەهیچ کەسێکی تر لە هاوسەردەمانمان، بە خەیەڵاماندا نەهاتبوو ڕۆژێك منداڵانی شار وەك کەروێشك لە لانەکانیان دەهێننە دەرێ و دەیانکوژن)).(ئیبراهیم، ٢٠١٩، ٣٢).

لەو سەردەم و بارودۆخە تاریکەی لەسەر گەلی کورد بووە، هەمووان هەستیان بە مەترسی لەسەر خۆیانکردووە، کەواتە ئەمە ڕەنگدانەوەیەکە لەسەر ویستی لەناوبردنی شوناسی نەتەوەیەك.

کەواتە نووسەر لە بەرهەمەکانیدا هەوڵی داوە ئەو ئازار و تاڵییەی کە بەسەر گەلەکەیدا هاتووە، لەگەڵ کاریگەری نەرێنی جەنگ و داگیرکاری کە لە ڕۆژگاری ڕابردوودا ڕوویانداوە، بگوازێتەوە ناو تێکستێکی ئەدەبی و بیخاتە بەر دیدی خوێنەری کورد لە ڕێگەی هەردوو ڕۆمانی (کەوتنی بۆرە قەڵا لە حیکایەتیکی کۆندا و مەرگی مەیموون)دا.

کاریگەرییەکی تری جەنگ لەسەر کەلتور ئەو دیاردە قیزەونە بوو کە لەئاکامی ئەو داگیرکارییە یەک لەدوای یەکانی بەسەر کوردستاندا هاتبوون، لەگەڵ نزمی ئاستی هۆشیاری و بێدەرامەتیدا، هەندێک بۆ برێک پارەو پۆست شوێن داگیرکەر دەکەوتن و ڕێنیشاندەریان بوون بۆگرتنی هاونیشتیمانیانی وڵاتی خۆیان و کاولکردنی گوندەکان کە بە جاش و خۆفرۆش ناودەبران ودەستیان هەبوو لە کوشتن و ڕاپێچکردنی ملی چەندەها گەنجی کوردستان بەرەو پەتی سێدارە. لە پاڵیشیدا داگیرکەر خەڵات و ستایشی دەکردن. نووسەر لە سەر زاری کارەکتەری سیامەند لە چەند دێڕێکی ڕۆمانەکەدا ئاماژە بەو کەلتوورە قیزەونە دەدات و دەڵێت:((جارێکی دیش میداڵ ونیشانەی دەبەخشییە کۆمەڵیک جاشی کورد، سیامەند ئەو هەموو وێنانەی هاتەوە پێش چاو)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٣٧). کە ئەوانەش دیویکی ناشرینی جەنگ بوون لە ئاکامی داگیرکارییەوە کاریان کردبووە سەر گۆڕینی کلتوری کورد..

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلد (7) – العدد (2)، كانون الأول 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

4. ڕەنگدانەوەی جەنگ و داگیرکاری لەسەر تاکی کورد

جەنگ ڕووی لە هەر مەملەکەتێك کردبێت گێژەڵوکە ئاسا تەواوی بوونەوەر و شتەکانی هەڵلوشیوە و دڕندانە هەڕوورنی کردوون، جا ئیتر ئەو قوربانیانە ئاژەڵ بن یاخود مرۆڤ یان دار و درەخت و کەلوپەل و پێداویستییەکانی بووبن. ئەو بوونەوەرانەی لەسەردەمی جەنگدا ژیاون هەرگیز ئەوانە نیین کە پێش جەنگ ژیاون، بەتایبەت مرۆڤەکان، کاتێك کە بە پرۆسەی جەنگدا تێپەڕیون بە شێوەیەکی وەها گۆڕاون کە نەناسرێنەوە یاخود گران بووە بناسرێنەوە. نە مرۆڤەکان ئەو مرۆڤە ئاساییانەی پێشوون، نە ئاژەڵەکان، نە ژینگە ئەو ژینگەی پێشووە، نە ئاو و هەواکەش ئەو ئاو و هەوای جارانە کە خاوێن، و تەندروست بووە..

جەنگ ئەگەر مرۆڤەکان لە ڕووی فیزیکییەوە نەکوژێت، ئەوا لە ڕێگەی هەست و سۆزەوە ئەیانکوژێت و گۆڕانکاری بەسەر کەسایەتییەکانیاندا دێت، هەردوو ڕۆمانەکە "کەوتنی بۆرە قەڵا لە حیکایەتێکی کۆندا" و "مەرگی مەیموون" تەژیین لە تراژیدیا و مەرگ و کارەساتی جەرگ بڕ، وەك جەنگی هەشت ساڵەی ئێران و عێراق و شاڵاوی ئەنفال و کوشتنی چل منداڵ و... تاد. نووسەر پێمان دەڵێت جەنگ وەك مۆتەکەیەك وابووە ساڵەهای ساڵە بەسەر سەرمانەوە وەك تارمایی دێت و دەچێت، کون و کەلەبەر و ماڵ بەماڵی ئەم کوردستانە نەماوە دەستەپیسەکانی بۆ نەبات و خۆشیەکانی ژیانیانی نەکردبێتە گریان و فوغان. جەنگ ڕەنج و جوانی و تەمەنی زۆرێك لە لاو و پیر و منداڵ و ژنی ئەم کوردستانەی بە بابردووە.

جەنگ هەست و سۆز و ڕۆحی تاکی ئەم کۆمەڵگایەی تێکشکاندووە، هەرکارەکتەرێکی لاوی خێرنەدیوی دڵشکاوی نێو ڕۆمانەکە نموونەن لە ژیانی هەزارەها گەنجی دانیشتووی ئەم خاکە، کە جەنگ و داگیرکاری ژیانی لێ کردوون بە تراژیدیا.

لە ڕۆمانی "کەوتنی بۆرە قەڵا لە حیکایەتێکی کۆندا" گێڕەرەوە دەڵێت: ((یەکەم شت کە سیامەند دەیکرد دوای لەخەو هەستان، بەستنی ئەو قاچە دەستکردە بوو، کە ساڵانێکی زۆر بوو وەك مەلۆتکەیەك لەگەڵ خۆیدا دەیگێڕا، وەك ئازارێك، وەك نەعلەتێکی ئەبەدی بە دووی خۆیدا ڕایدەکێشا، قاچە دەستکردەکەی لەو بەشەی ڕانی بەست، کە دوای بڕینەوەی قاچی مابوەوە و بە ئەسپایی هەستایە سەر پێ)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٣٤).

جەنگی عێراق و ئێران بە ملیۆنان بریندار لێکەوتەوە لە کورد و عەرەب و فارس، کە بە درێژایی مێژوو دەما و دەم و پشتاوپشت دەگوازرێتەوە و دەنوسرێتەوە، لە کاتێکدا ئەم جەنگە جەنگی کورد نەبوو، جەنگی عەرەب و فارس بوو، کە هۆکاری چاوچنۆکی و داگیرکاری بوو.

یەکێکی تر لە نەفرەتیەکانی جەنگ و شاڵاوی ئەنفالی ئەو سەردەمە لە بیرەوەری خەڵکیدا دەمێنێتەوە و لەبیرناکرێت ئەوەتا سیامەند لە کاتی بینینی تەرمی "صدام حسێن" لە دوای لە سێدارەدانی ((سیامەند ئاهێکی قوڵی هەڵکێشا و لەسەر چرپاکەی دانیشتەوە، سەیرێکی وێنەی کچ و ژنەکەی و قاچە دەستکردەکەی خۆی کرد و گریانێکی بەکوڵ گریا، دەستێکی لەسەر قاچە دەستکردەکەی دانا و بەدەم گریانەوە وتی: ئەو قاچە بە قوونت سەرۆکی فەرماندە... ئەو قاچە بە قوونی ئەژداد و ئابادت سەرۆك)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٣٦).

کارەکتەری سیامەند ئاماژەیە بۆ ئەو گەنجانەی کە لە جەنگی عێراق و ئێراندا نەمردن، بەڵام بۆ ئەبەد بوونە مرۆڤێکی غەمبار، "سیامەند دەگریا و دەیگوت: ((ئای خوای گەورە چیت لە من دەوێت؟ چیت لە پیاوێك دەوێت هەشت ساڵ دیل بووبێت، قاچێکی پەڕی بێت، ژن و منداڵەکەی تیاچووبن؟ ئای خوای من ئەو دەنگە چییە)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٩٨).

نووسەر لە ڕۆمانەکەیدا "سیامەند"ی کردووەتە نوێنەری هەموو ئەو گەنجە کوردانەی کە بەو جەنگەدا تێپەڕین و هەتا کۆتایی تەمەنیان پیشەیان ئاه هەڵکێشان و حەسرەت و گریان بوو، لە کاتێکدا ئەوان پێش جەنگ، کەسانێك بوون دڵیان پڕ بوو لە هیوا و ئاوات، کەچی جەنگ چارەنووسیانی بە شێوەیەکی نەخوازراو و ترسناك گۆڕی.

جەنگ چەندین تاکی ئەم کوردستانەی بێ سەر و شوێن و بێ گۆڕ و بێ ناونیشان کرد، بە ڕادەیەك کە کێلێك لەسەر گۆڕیان نەبێت، تا دایك و باوکیان خەمی چاوەڕوانیان بڕەوێتەوە و ئیدی دڵیان ساکین بێ کە مردوون، ((پێنج ڕۆژ دوای کوژرانی حوشترەکان، تەیران ون بوو)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٩٠).

کوژرانی سەربازان و لەناوچوونیان شتێك نەبوو کۆتایی بابەتەکە بێت، بگرە سەرتا بوو بۆ کەس و کاری کوژراوان، ئەوەتا ((باوکی تەیران هەر ڕۆژەی سەری دەکرد بە ماڵی فاڵچیەکدا، بەختگرەوەیەك، لە پیدەست خوێنەرەوەیەك، هەرچی پارەی هەبوو سەرفی کرد بۆ ئەوەی هەواڵێکی تەیران بزانێت و نەیزانی)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٩٤).

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

مەلیك کەیکاوس یەکێکی تر بوو لە گەنجەکانی بۆرە قەڵا، کە هەمیشە چاوەڕوان بوو جەنگەکە کۆتایی بێت و بگەڕێتەوە بۆرە قەڵا و دڵخوازەکەی کە ئامینەی کچی وەهاب بوو، بیکاتە هاوژینی خۆی، پێکەوە ژیان بە خۆشی بگوزەرێنن، کەچی جەنگ جەستەی ئەوی سووتاند و شێواندی. لە یەکێك لەو ڕۆژانەی کە خواردنی لە چێشتخانەکەدا ئامادە دەکرد، کەوتنی ناپاڵمێك بەسەر ژوورەکەدا لە کاتی بۆمباران کردن، سەر لە بەری ژیانی گۆڕی. ((مەلیکی مەملەکەت شێواو چیدی خۆی بە مەلیك نەدەزانی، نەك هەر ئەوە، بگرە خۆی بە نەفرەت لێکراوێك دەهاتە بەر چاو)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٦٨).

کارەکتەری مەلیک کەیکاوس بە هۆی سووتان و شێوانی ڕووخساریەوە هەمیشە خۆی لە ئاوەدانی دەشاردەوە تا کەس نەیبینێت.((ڕۆژانە لە ناو کونی شاخ و کلۆرەدار و ئەشکەوتەکانی دەوری ئاوایی، خۆی حەشار دەدا و شەوانیش وەك تارماییەك بە کشووماتی خۆی بە گونددا دەکرد، و تا بەری بەیان سەیری ماڵی ئامینەی دەکرد، و گوێی بۆ قسەکانی سیامەند و باوکی لوقمان دەگرت کە هەمیشە ماتەم کۆی دەکردنەوە.... شەوێکی تر تارمەییەکە لە حەوشەی ماڵی ئامینە، بە سەتڵ ئاوی لە بیرەکە هەڵدەکێشا و ڕەیحانەکانی حەوشەی ئاو دەدا، جارێکی تر باوکی لوقمان گۆلکێکی لێ ونبووبوو، دوای ئەوەی دەستی لە دۆزینەوەی شتبوو، بۆ شەوەکەی تارماییەکە گوێرەکەکەی هێنابووەوە ناو گەورەکەیان، ئیتر وردە وردە وای لێهات تارماییەکە بوو بوو بە دۆست، بە ئاشنا)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ١٠٥_١٠٧).

هەڵبەت ڕوونە لە سەردەمی شەڕی ئێران عێراقدا زۆر خەڵک لە بەرەکانی جەنگ، یا بەهۆی بۆردومانی شارەکان بریندار بوون و جەستەیان شێوا، ئەو شێوان و بارە دەروونییە قورسەش وای لە بەرکەوتوانی جەنگ کردبوو گۆشەگیربن و تا کۆتایی تەمەنیان بە ئازار وتەنیایی لە سووچی ماڵەکانیاندا بژین.

یەکێکی تر لەو کارە قێزەونانەی ڕژێمی بەعس بەرانبەر بە سەربازەکان کردوویەتی، کوشتن و تیربارانکردنی ئەو سەربازانە بووە کە لە جەنگ هەڵهاتوون، بە تۆمەتی ناپاکی، "ئەریوان عومەر" کە ئاماژەیە بە کارەکتەرێکی واقعی، کە ناسراوە بە"شەهید ئەریوانی عومەر دەوڵەت" لەسەرەتای پرۆسەی ڕاپەریندا شەهید دەبێت لە شاری سلێمانی، هەڵبەت نووسەر زۆر لە نزیکەوە ئاگاداری ئەم کەسایەتییە بووە، بۆیە کەسایەتییەکەی هێناوە و تێکەڵی خەیاڵ و ئەندێشەی خۆیکردووە و کردوویەتییە کارەکتەرێکی نێو ڕۆمانەکەی و لە کەرەستە مێژووی و واقعیەکەی داماڵیوە و کردوویەتییە کەرەستەیەکی ناو ڕۆمان و بەمە شارەزایانە لە بواری جوانناسیدا داهێنانی بۆ کردووە. ((شەوێکیان پێیان وتن سبەینێ گوللەبارانتان دەکەن، ئەو شەوە تا بەیانی کەسیان نەخەوتن، بە بێدەنگیەکی سامدار خەریکی نووسینی نامە بوون بۆ کەسوکاریان... جا ئەوان گوللەیان بۆچی بوو؟ خۆ هەر لەگەڵ خرەی کردنەوەی دەرگاکە، ڕۆحی کەسیرەیان ئەوانی جێهێشتبوو.. هەریەکەیان بە ستوونێکەوە بەسترانەوە، گوللەیەك سەر سنگی ئەریوانی سمی و وێنەی سەر ئەو ناسنامەشی کون کرد، کە لە گیرفانی کراسەکەیدا بوو، کە لەوکاتەدا ئەریوان سەیری ئەستێرەی کاروانکوژەی دەکرد)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٦٣_٨٥_٩١).

یەکێکی تر لە دیاردە هەرە ناشرینەکانی نێو سەربازگەکانی جەنگی عێراق و ئێران، دەستدرێژی کردن بووە بۆ سەر گەنجەکان لەلایەن بەرپرسەکانیانەوە، "ماردین ئیبراهیم" پێمان دەڵێت ئەوە جەنگە مرۆڤ دەکاتە درندەیەکی قێزەون کە گوێ بە هیچ بەهایەکی مرۆڤی و ئەخلاقی نادات، ئاژەڵ ئاسا بۆ تێرکردنی حەز و ئارەزووەکانی پەنا دەباتە بەر دەستدرێژی کردن بۆ سەر جەستە و کەرامەتی ئەوانەی لەبەردەستیدان، بە جۆرێك کە لە یەك کاتدا قوربانییەکان هەم بکوژ بن و هەم کوژراو بن.. ((ئەو کاتەی سەرهەنگ دەستیبرد بۆ داکەندنی بیجامەکەی لوقمان حەکیم، لە خۆشی ئەو ساتە و هەستکردن بە چێژی تەسلیم بوونی لوقمان، ئاگای لەوە نەبوو لوقمان لەگەڵ پاڵکەوتنیدا دەستی بۆ ژێر نوێنەکەی خۆی درێژکردوە و مشتووی چەقۆکەی توند گرتووە، سەعات یەك و سی و شەش دەقەی نیوەشەوە و لوقمان حەکیم بە هەموو توانای خۆیەوە، چەقۆکەی ڕاوەشاند و دای لەسەر دڵی سەرهەنگ عبدولجەبار)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٨٩).

نووسەر ژنی کوردیشی فەرامۆش نەکردووە لە ڕۆمانەکەیدا، بۆیە هاتووە ژنی کردووە بە سونبولی ئازایەتی و ئاوەدانکردنەوە، کە ئەمانە لە سەردەمێکدا ئەو ژنانە بوون کە پربوون لە جوانی و وەفاداری و میهرەبانی. ئامینەش وەکو نموونەی هەموو ئەو ژنانەی کە لە کوردستاندا بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتبوون، بەڵام ئامینە بەخت یاوەری بووبوو، بە هۆکارێك لەگەڵ باوکی لوقمان ڕزگاریان بووبوو، گەڕابوونەوە گوندەکەی خۆیان و ئاوەدانیان دەکردەوە.((یەکەم کەس کە پەیدا بوو ئامینەی کچی وەهاب بوو، سیامەند لە دوورەوە ئامینەی ناسیەوە، "ئامینە سەرەڕای مردنی باوکی و نەبوونی هیچ هەواڵێك لە مەلیك کەیکاوسەوە و قیامەتی ئەو چەند ساڵانەی دوایی، پیریان کردبوو بەڵام هێشتا بە بەژنە زراڤەکەی لە دوورەوە دەناسرایەوە)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ٩٦).

لەهەمان کاتدا پریشکی جەنگ و داگیرکاری هەر بەر گەورەکان نەکەوتووە، بەڵکە چەندین منداڵی کورد لە پرۆسەی ئەنفال و کیمیاباران و ڕاگواستندا پەپوولە ئاسا تەمەنیان بەخشیە مەرگ، (سورمە)ش یەکێکە لەو منداڵانەی کە بەکامی دڵی خۆی نەژیا و

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

هەر بە منداڵی بووە قوربانی شاڵاوی ئەنفال ((دەمە دەمی نیوەڕۆ بوو کە سورمەیان ناشت، لەو کاتەدا مەلیك بە دووربینێکەوە لەناو دەغڵە دوورەکانەوە سەیری ئەو کەرنەڤاڵی مەرگەی دەکرد)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ١٠٦).

"ماردین ئیبراهیم" لە ڕۆمانی "کەوتنی بۆرە قەلا لە حیکایەتێکی کۆندا" لایەنێکی دزێو و ناشرینی ناو کۆمەڵگەی کوردی فەرامۆش نەکردووە، کە وەك پەڵەیەکی ڕەش هەمیشە لە مێژوودا دەمێنێتەوە، ئەویش جەنگی ناوخۆیە، کە بە گروپ ناویان دەبات و ئەم گروپانە جارێکی تر لە دوای کەوتنی ڕژێمی عێراق و ئازادبوونی کوردەکان لە باشووری کوردستان کە جارێکی کە لەسەر دەستی ئەم گروپانە کوردستان بووە وە مەیدانی خوێن ڕشتن و بەربەریەت. ((دوو ساڵ بەسەر شەڕەکەدا تێپەڕی و هێز و گرووپی زیاتر بە شەڕەکانەوە پەیوەست دەبوون، سەنگەری قووڵتر لێدەدران، تەپۆلکەی زیاتر داگیر دەکران.)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠،١٠٨).

لە شوێنێکی تردا نووسەر لە ئاستی نەوتراودا، بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئاماژە بە دوو پارتی سیاسی کوردستان دەدات کە کاتی خۆی بەرامبەر ڕژێمی داگیرکەری عێراقی وەستابوون لە پێناوی یەك ئامانج کە ئەویش ڕزگارکردنی خاکی کوردستان بوو، بەڵام دواتر جەنگ ئاراستەی ژیانی ئەم کارەکتەرانەشی گۆڕی و کردنییە دڕندە و بەربوونە گیانی یەکتر لەناوخۆدا. ((چەکداری کراس زەردەکان بە تەنیشت یەکەوە لە لای ڕاستی ئاودڕەکەوە لەسەر سك خۆیان بە عەرزەکەوە نووساندبوو، و پەنجەیان لەسەر پەلەپیتکەی تفەنگەکانیان بوو، کراس سەوزەکانیش لای چەپی ئاودڕەکەیان گرتبوو)). (ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ١٠٨_١٠٩). نووسەر پێمان دەڵێت: لە ململانێی نێوان کۆنە شۆڕشگێڕەکاندا لەسەر دەستگرتن بەسەر تەپۆڵکە و گردی زیاتر و هێز و دەسەڵات جارێکی کە خەڵکێکی زۆریان کردە قوربانی. هەروەها ماردین ئیبراهیم بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئاماژە بە پارتێکی کەی سیاسی لە کوردستان دەدات، کە ئەوانیش لە نێوان دوو پارتەکەی تردا لە ململانێدا بوون. ((تارماییەکە گەیشتە ئەو شوێنەی تیایدا ئاودڕەکە کەمێك تەنگ دەبووە و لە پڕ هەموو لایەك ئەویان بەدی کرد، کراس سەوزەکان وایان دانا تارماییەکە تەتەرێکی کراس زەردەکانە و بۆ سۆسەکردنی ناوچەکە هاتووە، کراس زەردەکان وای بۆ چوون سەر بە گروپی کراس سەوزەکانە، ڕیشدارەکان دڵنیابوون ئەگەر سەر بە کراس زەردەکان نەبێت بێگومان یەکێکە لە کراس سەوزەکان، بۆیە هاوکات لە سێ لاوە گوللە بەسەر تارماییەکەدا داباری)).(ئیبراهیم، ٢٠٢٠، ١٠٩).

هەڵبەتە لە هەردوو ڕۆمانەکەدا "نووسەر" لە ئاستی نەوتراودا ئاماژەی بە حزب و دەسەڵاتدارانی باشووری کوردستان داوە جیا لەوەی بە کراس زەرد و کراس سەووزەکان و ڕیشدارەکان ناوی بردوون، چەندجارێك ئاماژەی بە وشەی "چەکدار"ە کوردییەکان داوە، کە ئەم وشەیە تایبەتە بە گروپێك یان دەستەیەکی چەکداری کە سەر بە خێڵ و عەشرەتن و کار بۆ گەورەکەیان دەکەن بێ ئەوەی گوێ بدەنە هیچ بەهایەکی مرۆڤی و ئەخلاقی، ڕوونە نووسەر باسی جەنگی ناوخۆی کردووە لە باشووردا، و بەشایستەی نەزانییوە وشەی "پێشمەرگە" بداتە پاڵ ئەو کەس و لایەنانەی کە لە جەنگی ناوخۆدا بەربوونە گیانی هاونشتیمانیانی خۆیان، و لە پێناوی هێز و دەسەڵات و پارە، کوردستانیان بەرەو جەنگێکی مەترسیدار پەلکێشکرد. ڕوونە وشەی "پێشمەرگە" لەسەردەمی ڕژێمی داگیرکەری عێراقیدا بەو ڕۆڵە جوامێر و ئازایانە دەوترا کە ئامادەبوون بە گیانی خۆیان قوربانی بدەن بۆ ڕزگار کردنی خاك و هاونشتیمانیانی وڵاتەکەیان، لەمەوە دەردەکەوێت کە "نووسەر" لە ڕێگەی ڕۆمانەکەیەوە نەفرین لە جەنگ و ئەو کەسانەش دەکات کە دەبنە هۆکاری جەنگ و بەکوشتدانی ڕۆڵەکانی نیشتیمان.

هەروەکو د. حەمە مەنتیك دەڵێت: ((ڕۆماننووس تەنێ مێژووی شۆڕشەکانی کوردمان بۆ شرۆڤەناکات، بەڵکو ڕەخنەش لە شۆڕش و سەرانی شۆڕشگێر دەگرێت، کە ئەیانەوێ مێژووی شۆڕشە کوردییەکان خۆی پاتە بکاتەوە، بەڵکو دێت ڕەخنەیان لێ دەگرێت بۆ ئەوەی دیوێکی تری ئەو شۆڕشەمان نیشان بدات)). (مەنتیک، ٢٠٢١، ٣٣٢).

ڕۆماننووس هاتووە دیوە قێزەون و ناشرینەکەی دوای ڕاپەڕینی خستووەتە ڕوو و باسی ئەوە دەکات کە شۆڕشەکانی کورد چ جۆرە مەخلوقێکیان ئافراند، کە تەواو جیاوازە لەو ڕۆمانانەی قۆناغی پێشوو کە بەشان و باڵی شۆڕشەکان و شۆڕشگێڕەکاندا هەڵیانداوە، لەسەردەمی داگیرکارییەکان بۆ سەر خاکی کوردستان.

کەواتە هەرکاتێك شاڵاوی داگیرکاری بۆ سەر ناوچەیەك دێت، کاریگەرییەکانی بە شێوەیەك لەسەر تاك بەجێدەهێڵێت، کە بە ئاسانی نەتوانرێ مرۆڤ خۆی لێی قوتار بکات. جەنگ هەندێکیانی غەمبار کرد و هەندێکیانی کوشت هەندێکیانی کەمئەندام کرد هەندێکیانی کردە دڕندە، بە شێوەیەك کە سیما و خەسڵەتەکانی کارەکتەرەکانی گۆڕی لە شێوە و خەسڵەتی پێش جەنگ جیاوازبوون.

بەڵام لە "مەرگی مەیمون"دا ڕووداوەکان جیاوازترێکن لە ڕۆمانەکەی پێشوو، هەڵبەتە لەم ڕۆمانەدا باس لەو چل منداڵەی شاری سلێمانی دەکرێت کە لە ساڵی هەشتاکاندا بە ناهەق گوللەباران کران، بە تۆمەتی خیانەت بە نیشتیمان، لەگەڵ ئەوەی کە ئەو گەنجانە هێندە منداڵ بوون نەك بێ ئاگا بوون لە ناپاکی لە نیشتیمان بەڵکە ڕەش و سپی خۆشیان جیا نەدەکردەوە، ((گرتنی مەیموون

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1

Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

و دواتر تیرباران کردنی ماڵەکەی شێواند، باوکم بە شێوەیەکی ترسناك ڕووخا... ئەو لە هەموو تەنگژەکانی ژیانی ڕۆژانەماندا وەك کۆڵەکەیەك وابوو دەستمان پێوە دەگرت بۆ ئەوەی نەکەوین، بەڵام ئەو ڕووخا)).(ئیبراهیم، ٢٠١٩، ١٢٧).

"ماردین ئیبراهیم" لە "مەرگی مەیموون" دا باسی ئەو کەسانە دەکات، کە سەر بە ڕێژمی بەعس بوون بە کەسێکی بێ مۆراڵ ناویان دەبات بۆ دەسکەوتنی برێك پارە نەك خاك، شەرەفی خۆشیان دەفرۆشت. هەڵبەتە لەسەردەمی ڕژێمی داگیرکەری عێراقی زۆر بوون کە منداڵی گەڕەکەکەی خۆیان و هاوڕێ نزیکەکانیان و خزمەکانیان پەلکێشی سێدارە دەکرد، لەبەرامبەر برێك پارەدا، "مامۆستا عەزیز" یەکێکە لە نموونەی ئەو کەسە خۆفرۆشانە، ئەوە داگیرکەرە کە هەمیشە دەستی هەبووە لە بەکرێگرتنی هاونشتیمانیان و بەکارهێنیان لە دژی یەکتر، ئەوە جەنگە کە کەسایەتیەکی وەکو ئەردەڵانی لە کەسێکی ئاسایی و ئاشقێکی دڵپڕ لە ئەوین و هیوا و ئاوات و پیاوێکی جوامێرەوە گۆڕی بۆ پیاوێکی تۆڵەسێن و کینە لە دڵ. ((هەم لە ڕێگەی چیرۆکی خوێندنەوەی چیرۆکی پۆلیسی و هەواڵی ڕۆژنامەکان دەربارەی ڕووداوی کوشتن، هەم دواتریش لە ڕێگەی ئەزموونی تایبەتی خۆمەوە تێگەیشتم مرۆڤ کوشتنیش وەك خواردنی سەروپێ وایە، هەر یەکەم جاری زەحمەتە)).(ئیبراهیم، ٢٠١٩، ٢).

سورمیا خوشکی مەیموون باسی خۆی دەکات و دەڵێ منیش تاڵی سپی لە قژمدا پەیدا بوو. ((هەرچەندە تەمەنی من هێی ئەوە نەبوو قژم سپی ببێت، بەڵام دەمزانی ئازارەکەم بایی سپیکردنی قژی خێڵێکی گەورە دەبێت، بە سەیرکردن و گەڕان بە دوای مووی سپیی ترەوە لە قژمدا بەسەر دەبرد. ئیتر کردم بە خوو، ناوەناوە پرچەکانم دەپشکنی و جار لە دوای جار زیاتر تاڵی سپیم دەدۆزییەوە و دەمژماردن، ئەو ساڵەی عێراق کوێتی داگیر کرد، ئیتر ژمارەی تاڵە سپییەکان هێندە لە قژمدا زۆر ببوون، کە چیی تر فریای ژماردنیان نەدەکەوتم)) (ئیبراهیم، ٢٠١٩، ٥٥_٥٩).

هەڵبەت نەک هەر تاڵی سپی هۆنیەوە، بەڵکە جەنگ گەڵێک ژنی جوانی لە گەرمەی لاوێتیدا تەنیا کرد و لە هاوژینەکانیانی دوورخستنەوە و منداڵەکانیان بێ باوک بەخێوکرد. کەواتە جەنگ تەنها مرۆڤ لە ڕووی جەستەییەوە ناکوژێت، بەڵکە لە ڕووی مەعنەوییەوە وێرانیان دەکات. کەواتە جەنگە کاریگەری نەرێنی بەجێدەهێلیت لەسەر تاک وئاژەڵ وسروش وکلتورو شوناس.

ئەنجام

1. لە هەردوو ڕۆمانەکە نووسەر ڕەگەزی مێژووی وەک کەرەستەی خاو بەکارهێناوە وهاتووە ڕەگەزە مێژوویەکەی خستووەتە خزمەت دەقەکەی و بەرگێکی هونەری بە باڵادا پۆشیوە وداهێنانی پێکردووە..
2. بەدرێژایی مێژوو گەلی کورد زیادتر لە هەموو گەلانی دونیا ڕووبەری جەنگ وداگیرکاری بووەتەوە وەک شاڵاوی ئەنفال و ڕاگواستن وجەنگی هەشت ساڵەی عێراق ئێران و جەنگی ناوخۆو، کە ئەمانە وکارەساتی مرۆیی بەدوای خۆیدا هێناوە وجیا لە کردەی کوشتارو کاولکاری، کاریگەری نەرێنیشی لەسەر تاکەکانی کۆمەڵگاو سروشت و ئاژەڵ و کەلتووروشوناس جێهێشتووە، کە لە هەردوو ڕۆمانەکەدا ڕەنگیان داوەتەوە.
3. هەرچەندە لە هەردوو ڕۆمانەکە ڕەگەزی خەیاڵ و فانتازیا بەسەر پانتایی دەقەکەدا زاڵە، بەڵام هێشتا هەردوو ڕۆمانەکە زۆە نزیکن لە ژیان و گوزەرانی کۆمەڵگەی کوردەواری.
4. نووسەر لە ڕێگەی هەردوو ڕۆمانەکایەوە هونەریانە و بە شێوازێکی ئێستاتیکی گوزارشتی لە واقعە تاڵە کردووە کە بەسەر گەلی کوردا هاتووە لە سەردەمی داگیرکەری ڕژێمی عێراقی لە ساڵی هەشتاکاندا.
5. نووسەر لە ڕێگەی هەردوو ڕۆمانەکەیەوە نەفرینی لە هەموو ئەو جەنگانە کردووە، کە یەخەی مرۆڤایەتی دەگرن و کارەسات بە دوای خۆیدا دێنن و بە ناڕەوا لە قەڵەمی دەدات. هەروەها ڕەخنەی توونێش ئاراستەی ئەو لایەن و بەرپرسانە دەکات کە هۆکارن بۆ هەڵگیرساندنی ئەو جەنگە، ئەم تێگەشتنەی ڕۆماننووس جیاوازە لە تێگەشتنی ڕۆماننووسانی قۆناغی پێشووی ڕۆماننووسین، کە بە شان وباڵی جەنگ هەڵیانداوە شۆڕشگێڕەکانیشیان بە پیرۆز ناو بردووە..

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ليستی سەرچاوەكان

عارف قوربانی(٢٠٠٨). شهود عیان عن الأنفال. سليمانية: تيشك.

1. عصام نكادی. "الحوار المتدمدن." المنظور الفرويدی للإنسان. 13 4, 2020. https://m.ahewar.org/ (تاريخ الوصول 1 8, 2022).
2. علاءالدين سەجادی. كوردەورای. چاپخانەی مەعارف: بغداد، 1974.
3. عەتا قەرەداغی، أجری المقابلة توێژەر. كەریگەری جەنگ و داگیركاری لەسەر كلتوور و شوناس لە سلێمانی(4 7, 2022).
4. كەمال مەزهەر(٢٠٠٩). كورد و كوردستان. چاپی دووەم. تحرير عەبدوڵڵا زەنگەنە و شەهلا طاهر.
5. م.ت. هوتسما، ت.و أرنولد، ر. باسيت، و ر. هارتمان.(١٩٨٨) موجز دائرة معارف الإسلامية. الطبعة الأولى. ترجمة نخبة من أساتذة الجامعات المصرية العربية. مصر: مؤسسة الشارقة الإبداع الفكرى.
6. ماردين ئيبراهيم. مەرگی مەيموون(٢٠١٩). چاپی دووەم. سلێمانی: ئەندێشە.
7. مير شەرەف خانی بەدليسی(٢٠٠٦). شەرەفنامە "مێژووی ماڵە ميرانی كوردستان". چاپی سێيەم. ترجمة هەژار موكريانی. هەولير: چاپخانی ئاراس.
8. مەنتک، د.حەمە(٢٠٢١). ئاركێۆلۆژيای پۆلێنی ڕۆمانی كوردی. چاپی يەكەم. سلێمانی: چاپخانەی سەردەم.
9. نەبەز، جەمال(2007)، ناسنامە و كێشەی ناسيۆنالی كورد، چ2، چاپخانەی منارە، هەولێر.
10. ئيبراهيم, ماردين(٢٠٢٠). كەوتنی بۆرە قەڵا لە حيكايەتێكی كۆندا. چاپی چوارەم. سلێمانی: ئەندێشە.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.2.1
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)